

Cümhuriyyət dövründə Bakı şəhər ali-ibtidai məktəblərinin əsas problemləri

Xalq maarif naziri N.Yusifbəyli Maliyyə Nazirliyinə yazdığı məktubda nə tələb edirdi?

Rafiq Səfərov,

Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin Baş məsləhətçisi

Azərbaycan xalqı 1918-ci il mayın 28-də öz müstəqilliyini elan edərək yüzilliklər boyu arzusunda olduğu istiqlal nemətinə qovuşdu. Daha sonra ölkədə ümumtəhsil hərəkatı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Ölkədə çar imperiyasından miras qalmış savadsızlığın ləğvi istiqamətində Milli Hökumət və Parlament tərəfindən mühüm qanun və qərarlar qəbul edildi.

Ölkəmizdə təhsilin geniş yayılmasına nail olmaqdan ötrü, ilk növbədə təhsilin xalq kütlələri arasında geniş geniş yayılmasına nail olmaq istiqamətində tədbirlər görülməli idi. Qarşıda duran vəzifələri həll etməkdən ötrü, ilk növbədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi. Bununla yanaşı hökumət idarələrində müvəqqəti olaraq rus dilinin də istifadə edilməsinə icazə verilirdi. 1918-ci il avqustun 28-də aşağı, ali-ibtidai və orta məktəblərin milliləşdirilməsi haqqında Hökumət tərəfindən qərar qəbul edildi. Bununla da insanlar məktəblərdə öz ana dilində təhsil almaq imkanını əldə etdilər. 1918-ci il avqustun 24-də Hökumətin qərarı ilə xalq məktəblərinin müəllimləri üçün kurslar təsis edildi. Yeni məktəb quruculuğu istiqamətində lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Təhsilin və məktəblərin milli köklər üzrə yenidən qurulmasına böyük ehtiyac duyulurdu. Azərbaycan dilinin təhsil-tədris və təlim-tərbiyə dilinə çevrilməsi, anadilli məktəblər şəbəkəsinin yaradılması, mövcud məktəblərin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi, çoxsaylı pedaqoji kursların və müəllim seminariyalarının açılması və təhsillə bağlı digər məsələlərin həlli, bir vəzifə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti və Xalq Maarif Nazirliyinin qarşısında dayanırdı. Bu vəzifələrin həlli mürəkkəb tipli problemlərlə də müşayiət edilirdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda müxtəlif -"zəmski", "normal", "proxodski" adlanan aşağı və ali-ibtidai məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Həmin məktəblərin eynitiplilik məsələsi xalq və ali-ibtidai məktəb müfəttişləri və müəllim seminariyaları direktorlarının 1918-ci il dekabrın 13-28-də keçirilmiş ilk qurultayında geniş müzakirə edilərək müvafiq qərarlar qəbul edilmişdi. Xatırladıq ki, Cümhuriyyət dövründə Bakıda təhsili məsələləri ilə Xalq Maarif Nazirliyi və xalq məktəbləri müfəttişlikləri ilə yanaşı, tanınmış müəllim Əlicabbar Orucəliyevin rəhbərlik etdiyi Bakı şəhər muxtariyyətinin təhsil şöbəsi də məşğul olurdu. Bakı şəhər muxtariyyətinin təhsil şöbəsinə kifayət qədər ali-ibtidai məktəblər daxil idi və şəhər idarəsinin böyük xərci məhz həmin məktəblərə sərf edilirdi. Lakin həmin məktəblərin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün bir sıra problemlərinin həll edilməsi tələb olunurdu. Məhz həmin problemlərdən biri Bakı şəhər muxtariyyətinin nəzdindəki məktəb şöbəsinin müdiri Əlicabbar Orucəliyevin iştirakı ilə 1919-cu il fevralın 17-də Bakı şəhəri ali-ibtidai məktəb müfəttişləri və müdirlərinin keçirilmiş müşavirəsində müzakirə edildi.

1919-cu il fevralın 17-də keçirilmiş həmin müşavirədə ali-ibtidai məktəb müəllimlərinin hüquqlarının hökumət məktəblərində çalışan müəllimlərin hüquqlarına bərabər tutulması məsələsi müzakirə edilmişdi. Müşavirədə bildirilmişdi ki, Hökumətin 28 dekabr 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, hökumət idarələrində çalışan qulluqçulara birdəfəlik maddi yardım verildiyi halda, Bakı şəhər muxtariyyətinin vəsaiti hesabına saxlanılan ali-ibtidai məktəblərdə çalışan qulluqçulara həmin yardım verilməmişdir. Ali-ibtidai məktəblərin müfəttişləri və müdirləri bu məsələni vaxtında Xalq Maarif Nazirliyinin qarşısında qaldırmasına baxmayaraq, hələlik bu məsələnin həllinə nail ola bilməmişdilər. Həmin müşavirədə belə bir ehtimal irəli sürüldü ki, çox güman, hökumət tərəfindən Bakı şəhər muxtariyyəti hesabına saxlanılan ali-ibtidai məktəblər özəl məktəb hesab edilir və ona görə də, həmin məktəblərdə çalışan müəllimlərə birdəfəlik müavinətlərin ödənilməsi üçün kredit ayrılmamışdır. Bununla yanaşı, qeyd edilirdi ki, 1918-ci ilə qədər olan müddətdə Bakı muxtariyyəti hesabına saxlanılan ali-ibtidai məktəblərdə çalışan müəllimlər digər hökumət məktəblərində çalışan müəllimlərin istifadə etdikləri bütün hüquqlardan istifadə edə bilirdilər. İstər qadın, istərsə də kişi - bütün ali-ibtidai məktəblər dövlət möhürü ilə təmin edilmişdi. Həmin mülahizələr nəzərə alınaraq, müşavirədə qərara alındı ki, Bakı ali-ibtidai məktəbləri dövlət məktəblərinə aid edilsin və dövlət təşkilatlarında çalışan qulluqçuların istifadə etdikləri bütün hüquqlar onlara da şamil olunsun. Bakı ali-ibtidai məktəblərdə çalışan müəllimlərə də 25 iyun 1912-ci il tarixli qanuna uyğun olaraq, 5 illik xidmətə görə əlavələr, həmçinin Azərbaycan Hökumətinin 28 dekabr 1918-ci il tarixli qərarına əsasən birdəfəlik müavinətlər verilsin. Əks halda, eynitipli məktəblərdə çalışan müəllimlərin müxtəlif maddi şərtlər çərçivəsində fəaliyyət göstərəcəyi və bununla da ədalətin pozulacağı qeyd edilirdi.

1919-cu il aprelin 23-də Nasvalovun sədrliyi və N.Nussun katibliyi ilə Bakı şəhər ali-ibtidai məktəblərdə çalışan müəllimlərin də iclası keçirilmişdir. İclasın müzakirəsinə yalnız bir məsələ-şəhər ali-ibtidai məktəb müəllimlərinin vəziyyəti haqqında məsələ çıxarılmışdır. İclasda Nasvalovun ali-ibtidai məktəb müfəttişlərinin topladıqları materiallar əsasında hazırlanmış məruzəsi dinlənildi. Nasvalovun məruzəsi müzakirə olunan məsələni tamamilə əhatə etdiyinə görə, həmin məruzəni mümkün qədər ən qısa müddətdə baxılması və şəhər ali-ibtidai məktəb müəllimlərinin hüquqlarının hökumət məktəblərində çalışan müəllimlərin hüquqlarına bərabər tutulması məqsədilə Xalq Maarif Nazirinə təqdim edilməsi qərara alındı. Xalq Maarif Nazirindən xahiş edilirdi ki, şəhər ali-ibtidai məktəblərində çalışan müəllimlərin hüquqlarının hökumət məktəblərində çalışan müəllimlərin hüquqlarına bərabər tutulması məsələsinə tezliklə baxılsın və həll edilsin. Beləliklə, Bakı şəhəri ali-ibtidai müfəttişlərinin 17 fevral 1919-cu il tarixli müşavirəsinin, həmçinin həmin məktəblərdə çalışan müəllimlərin fevralın 23-də keçirilmiş ümumi iclasının protokolları baxılmaq üçün Xalq Maarif Nazirliyinə təqdim edilmişdir. Bakı ali-ibtidai məktəb müəllimlərinin müşavirə və ümumi iclasında müzakirə edilmiş məsələlər haqqında materiallar Xalq Maarif Nazirliyinə təqdim edildikdən sonra bu məsələ ciddi araşdırılmışdır.

Xalq maarif naziri N.Yusifbəyli müşavirə və ümumi iclasda qaldırılan məsələləri həll etməkdən ötrü 1919-cu il martın 25-də 3089 №-li məktubla Maliyyə Nazirliyinə müraciət edərək xahiş etmişdi ki, Bakı şəhərinin ali-ibtidai məktəblərində çalışan qulluqçuların maaşlarına 25 iyun 1912-ci il tarixli qanunla beşillik xidmətdən sonra təyin edilmiş əlavələrin, habelə Azərbaycan Hökumətinin 28 dekabr 1918-ci il tarixli qərarı ilə müəyyən edilmiş birdəfəlik müavinətlərin ödənilməsi üçün Xalq Maarif Nazirliyinin sərəncamına 1918-ci ilin smetasına uyğun olaraq 5844 rubl 73 qəp. məbləğində kreditin ayrılması haqqında təcili sərəncam versin. Həmin məktuba müşavirə və iclasın protokolları, habelə beşillik xidmətdən sonra qanunla nəzərdə tutulmuş əlavələri ala bilməyən Bakı şəhəri ali-ibtidai məktəblərdə çalışan qulluqçuların siyahısı da əlavə edilmişdir.

Bu vəsaitin ayrılması məsələsi xeyli vaxt aparsa da, öz həllini tapmışdır. Bakı şəhər muxtariyyəti hesabına saxlanan məktəblərin, o cümlədən orada çalışan müəllimlərin və oxuyan şagirdlərin maddi vəziyyətlərinin həqiqətən ağır olduğu bəzi arxiv sənədlərində öz əksini tapmışdır. Məsələn, Bakı şəhəri və onun ətraf rayonları üzrə xalq məktəbləri müəllimlərinin həmkarlar ittifaqının sədrinin, xalq məktəbləri şagirdlərinin ağır vəziyyəti haqqında Xalq Maarif Nazirliyinə göndərdiyi 7 noyabr 1919-cu il tarixli 56№-li məlumatda qeyd edilirdi: "Ali-ibtidai məktəb şagirdlərinin dəftərə və digər tədris vəsaitlərinə son dərəcə böyük ehtiyacı vardır. Lakin həmin şagirdlərin valideynləri aztəminatlı olduğu üçün vaxtlı-vaxtında öz uşaqlarını lazımi tədris vəsaitləri ilə təmin edə bilmirlər ki, bu da onların təhsil alması işini ləngidir. Bakı şəhəri müəllimlər ittifaqının idarə heyəti xalq məktəb şagirdlərinin ağır vəziyyətini nəzərə alaraq onların ehtiyaclarını ödəməkdən ötrü idarə heyətinə kağız buraxılmasını xahiş edirdi. Xalq məktəbləri müəllimlərinin həmkarlar ittifaqının sədri bildirirdi ki, əgər kağız buraxılırsa, ucuz qiymətə dəftərlərin buraxılması üçün tədbirlər görəcəkdir. İdarə heyəti, eyni zamanda Nazirliyin təyin etdiyi qiymətlərlə pəro və qələmlərin buraxılmasını da xahiş edirdi." Bakı şəhər muxtariyyətinin maliyyə vəziyyəti böhranlı olduğuna görə, məktəbləri saxlamaq üçün tələb olunan vəsaitin ödənilməsində çətinlik çəkirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 26 may 1919-cu il tarixli 41-ci iclasında müzakirəyə çıxarılmış məsələlərdən biri də məhz Bakı bələdiyyə idarəsinə beş faizlə 10 milyon rubl borc verilməsi barədə qanun layihəsi olmuşdur. Qanun layihəsi üzrə məruzəçi Musa bəy Rəfiyev təyin edilmişdi. O, məruzə ilə çıxış edərək bildirmişdi ki, Bakı bələdiyyə idarəsinin mədaxili məxaricdən az olduğundan, hökumətdən borc istəməyə məcburdur. Öhdəsində olan vəzifələri icra etmək üçün Bələdiyyə idarəsinin pulu olmayanda, hökumətin borcudur ki, ona kömək etsin. Bələdiyyə İdarəsi 35 milyon istəyir. Ancaq hökumət və komissiya 35 milyon artıq bilib 10 milyon verilməsini təklif edir." Parlamentin iclasında Maliyyə naziri Əliağa Həsənov çıxış edərək qeyd etmişdi: "Mən onu demək istəyirəm ki, şəhər idarəsinin böyük xərci məktəblərdir. Məsrəfin 25 faizdən artığı məktəblərə xərc olunur. Əvvəlki statistikaya görə, Moskvadan sonra Bakı ikinci şəhərdir ki, lazım olandan artıq məktəblər açıb, 10 uşaq üçün bir məktəb saxlayıb və heç kəs bu xərci qaytarmayıb. Əvvəl norma 40-50 şagird idi. Bu axırıncı hadisələrə görə məktəblərdə uşaqların sayı azalıb. Lakin şəhər idarəsi deyir ki, mən bu xərci üzərimə götürəcəyəm, tainki uşaqlar boş qalmasınlar. Bakı şəhəri ilk şəhər idarəsidir ki, bütün məktəblərin xərcini boynuna götürmüşdür. Şəhər məktəblərində oxuyan uşaqların çoxu, bəlkə hamısı, camaatın ən kasıbının və zəhmətkeşlərinin demokratiyasının uşaqlarıdır. Burjua uşaqları orada oxumurlar. Bunu da nəzərə tutmaq gərək ki, şəhər əhalisinin 10 faizi burjuaziya və orta sinif, 90 faizi fəhlə, əmələ və qulluqçudur. Onu yaddan çıxarmamalı və etiraz etməməlidir". Hökumət başçısı N.Yusifbəyli çıxışında qeyd etdi ki, şəhərə pul ayrılmalıdır və qanun layihəsinin təsdiq ediləcəyinə ümid etdiyini bildirdi. Müzakirələr bitdikdən sonra məruzəçi M.Rəfiyev yekun çıxışında qanun layihəsinin tamamən qəbulunu təklif etdi. Qanun layihəsi səsə qoyularaq əksəriyyət səsə qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikası Hökumətinin 25 yanvar 1920-ci il tarixli iclasında ali-ibtidai məktəblərin saxlanması üçün Bakı şəhər muxtariyyətinə 4.708.306 rubl 50 qəp. məbləğində maliyyə yardımının ayrılması haqqında Xalq maarif nazirinin məruzəsi dinlənildi. Qərara alındı ki, Xalq Maarif Nazirliyinin şəxsi heyətinin saxlanması üzrə 1919-cu ilin smetasında nəzərdə tutulmuş kreditin qalığından ali-ibtidai məktəblərin

1918-ci ilin üç ay yarımı, 1918-ci il sentyabrın 15-dən dekabrın 31-dək, eləcə də 1919-cu ildə saxlanmasına görə Bakı şəhər muxtariyyətinə dörd milyon yeddi yüz səkkiz min üç yüz altı rubl əlli qəpik (4.708.306 rubl.50 qəp.) məbləğində vəsait ayırmasına Xalq Maarif Nazirliyinə icazə verilsin. Hökumətin iclasında qəbul edilmiş bu qərar olduqca əhəmiyyətli idi. Həmin qərarla Hökumət Bakı şəhər ali-ibtidai məktəblərinin maliyyə problemlərinin həll edilməsinə və bununla da ölkədəki təhsil işinin inkişafına kömək etmiş oldu. Yeri gəlmişkən, qeyd edirik ki, artıq 1919-cu ili əvvəllərində Respublikamızın hüdudlarında 23 hökumət tədris ocaqları, o cümlədən 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 real məktəb, 3 müəllim seminariyası, 3 Müqəddəs Nina qadın məktəbi, Politexnik və Ticarət məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Müəllim seminariyaları istisna olmaqla, bütün orta məktəblərdə 1919/20 tədris ilində 9611 şagird oxuyurdu ki, bunun da 3115-i müsəlman, 6496-sı isə qeyri müsəlman idi.

Tarixi mənbələr, o cümlədən arxiv materialları təsdiq edir ki, Azərbaycanın təhsil tarixi olduqca zəngindir. Hazırkı dövrdə, müstəqil dövlət quruculuğu şəraitində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin tarixi mənbələr əsasında dərinlən tədqiq edilərək öyrənilməsi və ondan lazımı nəticələr çıxarılması olduqca əhəmiyyətli və aktualdır.